

KRZYSZTOF MODRAS OP

DOSKONAŁOŚĆ W TRADYCYJNEJ ETYCE ISLAMU

ISTOTA MUŻULMAŃSKIEJ DOSKONAŁOŚCI

Islam opiera się na dogmacie *tawḥīd*¹, opisującym Boga w terminach absolutnej jedności. Ta prawda, będąca głównym filarem islamu, nadaje kierunek całej religii oraz kształtuje mużulmańską wizję świata i człowieka. Wszystko wyszło od Jednego Boga – Allaha i wszystko do Niego zmierza. On jest transcendentny wobec stworzenia, ale jest też wszechobecny i immanentny. Takie pojęcie Boga zostało objawione Prorokowi Muhammadowi w – jak uważają mużulmanie – prawdziwej i doskonałej religii (*dīn*; Sura 3,19; 5,3) i odtąd nie trzeba szukać innej (Sura 3,85), tym bardziej że jest to religia zgodna z naturą otrzymaną w chwili stworzenia:

Przeto zwróć swoje oblicze ku religii [*dīn*], jak człowiek gorliwie pobożny [*ḥanīf*]², zgodnie z naturą [*fiṭra*], jaką Bóg obdarzył [*faṭara*]³ ludzi przy stworzeniu. –

Dr KRZYSZTOF MODRAS OP – adiunkt Katedry Dialogu Kultur i Religii w Instytucie Kulturoznawstwa na Wydziale Filozofii KUL; adres do korespondencji: ul. Droga Męczenników Majdanka 70/3, 20-325 Lublin; e-mail: modras@gmail.com

¹ Jest to rzeczownik odśłowny (*maṣḍar*) drugiego tematu pochodnego czasownika *waḥḥada*, który oznacza „jednoczyć, wyznawać wiarę w Jedyne Boga”.

² Czasownik *ḥanaḥa* znaczy „zwrócić się”, zwłaszcza od bałwochwalstwa ku prawości i prawdziwej religii, na wzór Abrahama. Terminem *ḥanīf* określa się zwykle monoteistów, nie będących Żydami ani chrześcijanami, w czasach *ḡāhiliyya* (niewiedzy) przed nadejściem islamu. Zob. E.W. Lane. *An Arabic-English Lexicon*. Vol. 1-8. Beirut: Librairie du Liban 1968 s. 658. Wersja online: <http://www.tyndalearchive.com/TABS/Lane/index.htm> [dostęp: 1.07.2012]).

³ Czasownik *faṭara* oznacza „rozłupać, rozczepić, wyprowadzić do istnienia”. W odniesieniu do Boga oznacza stworzenie z niczego lub stworzenie pierwotnej materii, która podlega dalszym procesom tworzenia, na wzór ciasta pozostawionego do zakwaszenia. Zob. Lane. *An Arabic-*

Nie ma żadnej odmiany [*tabdīl*]⁴ w stworzeniu Boga! – To jest religia prawdziwa, lecz większość ludzi nie wie. Nawracając się [*munībīn*]⁵ do Niego, bójcie się Go [*wattaquūhu*], odprawiajcie modlitwę [*al-ṣalāt*] i nie bądźcie z liczby tych, którzy Jemu dodają współtowarzyszy [*mušrikīn*]! (Sura 30,30-31)⁶.

Fiṭra, o której mówi powyższy tekst, wyraża wrodzone cechy człowieka zwanego *hanifem*. Do nich należy przede wszystkim naturalna skłonność do uznania Jedności Boga, o czym człowiek zaświadczył już w chwili stworzenia (Sura 7,172). Ta zdolność do uznania prawdy o Jedynym Bogu nie wynika z faktu bycia żydem lub chrześcijaninem, ale opiera się na wrodzonej naturze na wzór postawy Abrahama (Sura 2,135). Zgodnie z koncepcją *fiṭry* każde dziecko w chwili narodzenia otrzymuje czystą naturę, opierającą się na prawdziwej religii islamu. Przyjęcie innych religii, takich jak judaizm, chrześcijaństwo lub zaratusztrianizm, pochodzi z wychowania otrzymanego od rodziców (Bukhari, 2,23,441)⁷. Cytowany wyżej tekst koraniczny zaznacza również, że nie ma w stworzeniu Boga żadnej odmiany. Stwierdzenie to oznacza, że osiągnięcie doskonałości w islamie polega nie tyle na „ewolucji” człowieka w różnych dziedzinach, ile na powrocie do pierwotnej i doskonałej natury otrzymanej od Boga. Dokonuje się to zarówno w wymiarze fizycznym, jak i duchowym. Pierwszy z nich wyznacza granice w dokonywaniu znacznych i niepodyktowanych względami zdrowotnymi zmian w ludzkim ciele⁸, jakkolwiek nie zabrania się stosowania zwykłych środków służących do jego upiększania, niezbędnych zwłaszcza z racji higienicznych

English Lexicon s. 2415; zob. także Abdullah Yūsuf ‘Alī. *The Meaning of the Holy Qur’ān*. Beltsville, MD: Amana Publications 2008 n. 120.

⁴ Rzeczownik odsłowny *tabdīl* drugiego tematu pochodnego czasownika *baddala* oznacza zmianę kształtu rzeczy z zachowaniem jej istoty. Używano go jednak także w sensie zamiany, zastąpienia rzeczy, zakładającego zmianę istotową. Zob. Lane. *An Arabic-English Lexicon* s. 167.

⁵ *Munīb* jest imiesłowem czynnym czwartego tematu pochodnego czasownika opartego na rdzeniu *n-w-b*. Rdzeń ten oznacza powroty do pewnego miejsca od czasu do czasu, a także zajęcie jakiegoś miejsca lub stanowiska jako zastępcy. W relacjach między człowiekiem a Bogiem wyraża powrót do Boga poprzez skruchę. Zob. Lane. *An Arabic-English Lexicon* s. 2862.

⁶ Tekst polski *Koranu* jest cytowany według tłumaczenia J. Bielawskiego: *Koran*. Warszawa: PIW 1986 (<http://koran.apologetyka.com/czytaj> [dostęp: 1.07.2012]). Dla analizy tekstu oryginalnego użyto wydania ‘Abdullah Yūsuf ‘Alī. *The Meaning of the Holy Qur’ān*.

⁷ Zbiory hadisów, opowieści stanowiących *Sunnę*, czyli tradycję Proroka Muhammada, do których należą *Sahih Bukhari*, *Sahih Muslim*, *Sunan An-Nasai*, *Sunan Abu Dawood*, *Sunan At-Tirmidhi*, *Imam Malik’s Muwatta*, *Sunan Ibn Majah*, są dostępne na *The Hadith Library* (ang.). <http://ahadith.co.uk>; tekst arabski: <http://www.alazhr.com/books2/books.jsp> [dostęp: 1.07.2012].

⁸ Na temat medycznych konsekwencji w islamie wynikających z koncepcji *fiṭry* zob. Omar Hasan Kasule Sr. *Change of Fiṭra*. <http://omarkasule-03.tripod.com/id702.html> [dostęp: 3.07.2012].

(Muslim 2,502)⁹. Wymiar duchowy zaś wyraża się w wyznawaniu wiary w Jedyne Boga. Celem każdego człowieka jest powrót do pierwotnej natury, co w praktyce oznacza stanie się muzułmaninem (Sura 21,108), czyli uznanie islamu za jedyną prawdziwą religię. Zgodnie z tradycją muzułmańską islam na końcu czasów stanie się jedyną religią na świecie, która przygotuje ludzi na Dzień Zmartwychwstania, Sądu Ostatecznego i wiecznego szczęścia. Człowiek należy bowiem do Boga, do Niego powróci. Do tego jedyne i wspólne celu prowadzi go błogosławieństwo oraz miłosierdzie Boga (Sura 2,156-157). Jak zaznacza Ibn Kathir w swoim komentarzu do cytowanego wyżej tekstu koranicznego (Sura 30,31)¹⁰, znakiem powrotu do Boga jest bojaźń Boża, czyli pamięć o tym, że on stale widzi człowieka. Wyraża się to szczególnie w modlitwie (która jest najwyższą formą szczerzej czci, oddawanej tylko Jemu) i w całkowitym unikaniu bałwochwalstwa. Jak wyjaśnia dalej Ibn Kathir, trzy rzeczy są fundamentem *ummy*, czyli wspólnoty muzułmańskiej, które przynoszą zbawienie. Są to: *al-iḥlās*, czyli wykonywanie czynów tylko dla Boga, zgodnie z wrodzoną skłonnością *fitry*; modlitwa (*ṣalāt*), która odróżnia wierzącego od niewierzącego; posłuszeństwo, które go ochrania.

Islam w swej istocie oznacza całkowite poddanie się, w posłuszeństwie i w bojaźni Bożej, woli Boga na drodze wskazanej przez jego Posłańca. Przez takie postępowanie osiąga się szczęśliwość (Sura 24,52). Praktycznie polega to na kroczeniu drogą wyznaczoną przez Koran, będący dosłownym słowem Boga, oraz przez *Sunnę*, ukazującą Muhammada jako doskonały wzór do naśladowania. Oba te źródła stały się normą dla prawa i życia muzułmanów. Streszcza się ona w podstawowej regule nakazywania sobie nawzajem tego, co uznane i zakazywania tego, co naganne. Ten nakaz krzewienia cnót i zapobiegania złu stał się istotą islamskiego orędzia (*da'wah*)¹¹. Praktycznym wyrazem dobrego postępowania są dwa podstawowe kultowe obowiązki, jakimi są modlitwa i jałmużna (Sura 9,71), co w pewnym sensie odpowiada podwójnemu przykazaniu chrześcijańskiemu miłości Boga i bliźniego. Modlitwa reprezentuje duchowy i indywidualny wymiar religii, czyli obowiązki wobec Boga, jałmużna zaś wymiar społeczny, czyli obowiązki wobec innych współwyznawców.

⁹ Muslim oznacza *Ṣaḥīḥ Muslim*, czyli drugi z sześciu zbiorów hadisów uznawanych przez Sunnitów za autentyczne. Jego autorem jest Muslim ibn al-Haǧǧāǧ Nīšāpūrī (821-875).

¹⁰ *Tafsir Ibn Kathir* do Sura 30,30-31. <http://www.qtafsir.com> [dostęp: 3.07.2012].

¹¹ W oparciu o tę główną zasadę muzułmańskiego prawa w niektórych państwach, np. w Arabii Saudyjskiej i Afganistanie, utworzono „policję religijną”: Komitet Krzewienia Cnót i Zapobiegania Złu, która ma czuwać nad moralnością w społeczeństwie.

Poszczególne etapy duchowości islamu, mające prowadzić wiernego od wypełniania obowiązków, ich uduchowienia poprzez wiarę i doprowadzenia do doskonałości, zostały skrótowo przedstawione w jednym z najbardziej znanych tekstów w *Sunnie*, jakim jest *Hadis Gabriela* (Muslim 1,1):

Przekazał Umar ibn Al-Chattab, że siedzieli z Prorokiem, kiedy pojawił się mężczyzna w niezwykle białym ubraniu, o kruczoczarnych włosach. Nie znać po nim było zmęczenia podróży i nikt z nas go nie znał. Usiadł twarzą do Proroka, opierając kolana naprzeciw kolan Proroka, kładąc dłonie na jego udach i powiedział: „Muhammadzie, powiedz mi o islamie [*islām*]”. Prorok odpowiedział: „Islam to zaświadczenie, że nie ma bóstwa prócz Allaha, i że Muhammad jest Jego wysłannikiem; odmawianie modlitwy [*ṣalāt*], płacenie jałmużny [*zakāt*], przestrzeganie postu [*wa-taṣūma*] w ramadanie i pielgrzymowanie [*wa-taḥuḡḡa*] do Domu [Kaby] jeśli ma się na to środki”. Mężczyzna odparł: „Powiedziałeś prawdę”.

Byliśmy zaskoczeni, widząc, że pyta i potwierdza prawdziwość odpowiedzi. Ale on pytał dalej: „Opowiedz mi o wierze [*īmān*]”. Wysłannik Allaha odpowiedział: „Wiara to wiara w Allaha, Jego Aniołów, Jego Księgi, Jego Wysłanników i w Dzień Ostatni, Przeznaczenie [*qadar*] i jego dobre i złe skutki”. Mężczyzna odparł: „Powiedziałeś prawdę”.

I zapytał: „Powiedz mi o doskonałości wiary [*iḥsān*]”. Prorok odpowiedział: „To czczenie Allaha tak, jakbyś Go widział, a chociaż go nie widzisz, On widzi ciebie [*an ta'buda Allāha ka'annaka tarāhu fa-in lam takun tarāhu fa-innahu yarāka*]”.

Mężczyzna powiedział: „Powiedz mi, kiedy nadejdzie Godzina [Dzień Zmartwychwstania; *al-sā'at*]?”. Prorok odpowiedział: „Nie mam o tym większej wiedzy niż ty”.

A on poprosił: „Powiedz mi o jej znakach”, na co Prorok odparł: „Wśród nich są: niewolnica urodzi swą panią, bosi, nadzy i biedni pasterze rywalizować będą w budowie wysokich budynków”¹².

Mężczyzna odszedł. Prorok milczał przez chwilę, a potem zapytał mnie: „Umarze, wiesz, kim był pytający?”. Odpowiedziałem: „Allah i Jego Posłaniec wiedzą najlepiej”. Prorok powiedział: „To był Gabriel [Ğibrīl], przybył, aby uczyć was waszej religii [*al-dīn*]”¹³.

¹² Według niektórych komentatorów pierwszym znakiem jest matka sprzedana i kupiona nieświadomie przez swoje dzieci jako niewolnica; częściej jednak dostrzega się tu zepsucie obyczajów, polegające na traktowaniu rodziców jako niewolników przez swoje dzieci. W drugim znaku widzi się czasami arabskich Beduinów, którzy dzisiaj rywalizują w budowie wysokich budynków. Zob. Ibn Daqīq al-ʿīd. *Imām an-Nawawī's 40 Hadīth Explanation*. <http://abdurrahman.org/sunnah/nawawi40explanation.html> [dostęp: 5.07.2012].

¹³ Zob. Imam Nawawi 2. W: J a m a l A h m e d B a d i. *Sharh Arba'een an Nawawī. Commentary of forty Hadiths of an Nawawī*. <http://www.archive.org/details/FortyHadiths> (tekst arabski i angielski z komentarzem) [dostęp: 5.07.2012]. Zbiór 40 hadisów Imama Nawawi (1234-

Wyżej cytowany *hadis* mówi o trzech wymiarach religii, określanej tutaj jako *dīn*. Są to: *islām*, *īmān* i *ihsān*. *Islām* oznacza pierwszy i zewnętrzny etap w religii, polegający na wykonywaniu uczynków określonych w pięciu filarach islamu. Drugi etap, *īmān*, jest wymiarem wewnętrznym, który dotyczący serca człowieka i oznacza wiarę w ustalone dogmaty¹⁴; *ihsān* zaś oznacza doskonałość w religii. Mówiąc innymi słowami, *islām* mówi o tym, „co się powinno czynić”, czyli wyraża się w prawie; *īmān* odpowiada na pytanie, „dlaczego powinno się to czynić”, czyli pokazuje racje teologiczne; a *ihsān* oznacza mistyczną doskonałość w religii, którą w islamie reprezentują *sufi*.

ISLAM

Pierwszym etapem w religii wskazanym w *Hadisie Gabriela* jest *islām*. Etymologicznie oznacza on „poddanie się”. Jedną z gałęzi prawa islamskiego – *ṣarī‘ah* są *‘ibādāt*, czyli akty kultu¹⁵. Również termin *ibādāt*, oznaczający niewolę, wskazuje na posłuszeństwo, poddanie się i pokorę sługi wobec swego pana. To jest zasadniczy motyw obowiązków kultowych w islamie. Jeśli wierny podda się woli Bogu zgodnie z nauką *szariatu*, jego uczynek będzie przyjęty. Podstawowymi źródłami dla prawa islamskiego są Koran i *Sunna*, czyli – inaczej mówiąc – Bóg i Muhammad. O tym nieustannie przypomina muzułmaninowi pierwszy filar islamu, zwany *ṣahādah* – świadectwo, polegające na zaświadczeniu, że „nie ma bóstwa prócz Allaha” i że „Muhammad jest wysłannikiem Allaha”¹⁶. Na określenie tej formuły używa się również formy liczby podwójnej – *ṣahādatān*, czyli dwa świadectwa, ponieważ jest wyznaniem dwóch zasadniczych prawd wiary: w Jedyne Boga – Allaha i w prorocką funkcję Jego wysłannika – Muhammada. Najpierw się zaświadcza, że nie ma Boga prócz Allaha, by powiedzieć, że wykonuje się uczynki tylko dla Boga, a następnie uznaje się

1278) przedstawia główne pojęcia islamu w dziedzinie wiary, etyki i *fiqh* (prawa). Tłum. polskie: <http://sites.google.com/site/oislamie/riyad-as-salihin/005-czujnosci> [dostęp: 5.07.2012].

¹⁴ Jeżeli terminy *islām* i *īmān* występują oddzielnie, wtedy zwykle są używane zamiennie. W islamie wymiary zewnętrzny i wewnętrzny są ściśle ze sobą powiązane; zob. M o h a m m a d R a z i. *Reality of Iman*. <http://www.learndeen.com/jm/deen-islam/aqeeda-a-tawheed/36/186-reality-of-iman.html> [dostęp: 5.07.2012].

¹⁵ Te formalne i obowiązkowe akty kultu należy odróżnić od innych i nieobowiązkowych, o których mówi *Sunna*. Drugą gałęzią prawa są *mu‘āmalāt* (transakcje); podział odpowiada mniej więcej prawu kanonicznemu (kościelnemu) i świeckiemu. Zob. J. D a n e c k i. *Podstawowe wiadomości o islamie*. Warszawa: Dialog 2007 s. 219.

¹⁶ (*Aṣḥadu an*) *lā ilāha illa (A)llāha, (wa aṣḥadu anna) Muḥammad(an) rasūlu (A)llāh*.

Muhammada za Jego Wyśłannika, by wskazać wiernemu, że najlepszym wzorem do naśladowania w okazaniu tego posłuszeństwa jest ostatni Prorok Allaha¹⁷. Na tym polega pierwszy etap religii muzułmańskiej i do tego naśladowania Proroka w adoracji Jedyne Boga wzywa Koran. Muhammad jest uważany w islamie tylko za śmiertelnego człowieka, podobnego do innych. Stał się jednak „pięknym wzorem” do naśladowania (Sura 33,21) z racji otrzymanego objawienia Bożego, w którym przekazał prawdę o Bogu Jedynym, wezwał do czynienia dobra i unikania bałwochwalstwa w oczekiwaniu na spotkanie z Bogiem w Dniu Ostatecznym. W tym wyraża się prawdziwy kult i oddawanie czci Panu (*bi-‘ibādati rabbihi*; Sura 18,110). Szczera wiara w objawienie przekazane Muhammadowi i uznanie go za prawdę pochodzącą od Pana oraz dokonywanie dobrych dzieł doprowadzą wiernego do oczyszczenia od zła i do udoskonalenia ducha (Sura 47,2).

Pierwszy etap islamu polega zatem na zrozumieniu, że ludzie istnieją po to, by oddawać cześć Bogu według zasad ustalonych przez Proroka. Tę wolę Boga poznaje się poprzez Koran, zwany *furqān*, czyli odróżnienie fałszu od prawdy, dobra od zła (Sura 2,185), oraz poprzez *Sunnę*, czyli tradycję Proroka, która objaśnia Koran. Posłuszeństwo okazane Bogu i Prorokowi nadaje wartość wszystkim uczynom w islamie¹⁸, a szczególnym znakiem tego jest intencja *niyyah*, która jest istotną częścią wszystkich praktyk rytualnych *‘ibādah*¹⁹:

Przekazał Amir ul-Mu’minin, Abu Hafs ‘Umar ibn al-Khattab: Słyszałem Wyśłannika Allaha, jak mówił: „Czyny są (oceniane) na podstawie intencji [*niyyāt*], każdy więc będzie miał to, co zamierzał. I tak, ten, kto wyemigrował [*hiğra*] dla Boga i Jego Posłańca, jego *hiğra* jest dla Boga i Jego Posłańca. Jeśli jego *hiğra* została dokonana dla uzyskania dóbr świata lub dla poślubienia żony, jego *hiğra* jest dla rzeczy, dla której wyemigrował”²⁰.

Ta intencja jest obowiązkowa i powinna być wzbudzana przed podjęciem praktyk rytualnych. Jej wymownym przykładem jest modlitwa *talbiyah*²¹, wy-

¹⁷ Zob. J a m a l A h m e d B a d i. *Sharh Arba’een an Nawawī*.

¹⁸ Zob. Imam M o h a m e d B a i a n o n i e. *Ibadah in Islam*. http://www.islam1.org/khutub/Ibadah_in_Islam.htm [dostęp: 7.07.2012].

¹⁹ W islamie mówi się o trzech kryteriach, które pozwalają uważać czyn lub słowa za *‘ibādah*. Są nimi zewnętrzne akty ciała, wewnętrzne akty serca (*niyyah*) oraz wzajemne relacje społeczne (*mu‘āmalāt*). O tych trzech elementach mówią hadisy Imama Nawawi: 1, 5 i 6. Zob. J a m a l A h m e d B a d i. *Sharh Arba’een an Nawawī* komentarz do hadisu 1.

²⁰ Imam Nawawi 1.

²¹ „Oto jestem, mój Boże, oto jestem (na Twoje rozkazy)! Oto jestem, nie masz towarzyszy, oto jestem! Chwała i łaska należą do Ciebie, też i królowanie. Nie masz wcale towarzyszy”.

powiadana podczas pielgrzymki do Mekki w chwili przejścia w stan konsekracji *iḥrām*. Formalnej i obowiązkowej intencji przed aktami kultu powinna odpowiadać gotowość serca i szczerłość (*iḥlās*) wobec Boga w dokonywaniu aktu. Serce jej nie okazuje, gdy ktoś popełnia *širk*, czyli dodaje współtowarzyszy Bogu. Specyficzną formą *širk* mogą być nawet egoistyczne pragnienia, zwane *hawā*, polegające na tym, że dokonuje się aktu dla innych celów niż dla Boga, np. dla pokazania się innym, dla wynagrodzenia czy dla własnego samozadowolenia²². Przy tak niewłaściwej intencji akty stają się nieważne (*bāṭil*)²³.

Wewnętrzna intencja jest jednak trudnym do określenia kryterium, dlatego powinno się zawsze oceniać akt kultu również w świetle zewnętrznej i niezmiennej normy, jaką jest *Sunna*:

Przekazał Abu Nadżih al-Irbad ibn Saryyah: Ostrzeżenie Wysłannika Allaha wzbudziło w naszych sercach trwogę i lzy w oczach, tak że powiedzieliśmy: „O Wysłanniku Allaha, dajesz nam rady, tak jakby to była mowa pożegnalna”. Odpowiedział: „Nakazuję wam, byście mieli *taqwā* [bogobojność] wobec Boga, byście słuchali i byli posłuszni, nawet jeśli waszym władcą jest niewolnik. Ten jednak, kto żyje dostatecznie długo wśród was, zobaczy wiele różnic. Dlatego powinieneś przestrzegać mojej *Sunny*, *Sunny* Kalifów Sprawiedliwych i ich praworządnych następców, trzymając się ich zębami trzonowymi. Uważaj na nowo wprowadzone rzeczy, dlatego że każda nowinka [*bid'ah*] jest błędem”²⁴.

Cytowany *hadis* poucza, że jeśli się nie postępuje zgodnie z tym zewnętrznym kryterium, akt będzie odrzucony przez Boga, a czyn staje się błędną nowinką, czyli *bid'ah*. Takie nowinki powinny być odrzucone, podobnie dzieło, które nie jest wykonane zgodnie z tradycją wywodzącą się od Muhammada²⁵. W celu wyraźniejszego określenia tej koncepcji opracowano szczegółowe kryteria, które pozwalają na ocenę ważności aktu należącego do *ibādah*. Jest ich pięć: czas, miejsce, liczba, sposób i rodzaj²⁶. Islam – jak

²² Podaje się siedem egoistycznych pragnień: sprawiać, by okazać się dobrym w sercu innych; szukać pochwały innych; unikać nagany od innych; szukać sławy wśród innych; szukać bogactwa lub pieniędzy innych; szukać usług albo miłości innych; szukać pomocy innych. Zob. J a m a l A h m e d B a d i. *Sharh Arba'een an Nawawi* komentarz do hadisu 1.

²³ Zob. M o h a m m e d F a d e l. *Ibn Rajab's Commentary on Imam Nawawi's Forty Hadith. Hadith #1 "Actions are but by intentions"*. http://www.sunnah.org/ibadaat/alamal_bilniyyat.htm [dostęp: 7.07.2012].

²⁴ Imam Nawawi 28.

²⁵ Imam Nawawi 5.

²⁶ Na przykład czas na modlitwy obowiązkowe, na post w miesiącu ramadan i na odbycie pielgrzymki *hağğ* jest ściśle określony. Dokładnie wyznacza się też miejsca, w których należy dokonać rytów przewidzianych w czasie pielgrzymki *hağğ*. Ustala się liczbę *rak'ah* (ukłonów)

uważają muzułmanie – jest religią w pełni ukończoną, zgodnie z ostatnim objawionym werselem Koranu: „Dzisiaj udoskonaliłem dla was waszą religię [*akmaltu lakum dīnakum*] i obdarzyłem was w pełni Moją dobrocią; wybrałem dla was islam jako religię” (Sura 5,3)²⁷. Dlatego uważa się ją za niezmienną, czyli taką, do której nic się nie dodaje ani się nie usuwa. Taka zmiana byłaby obrazą Boga i Proroka. W związku z tym, dla uniknięcia niebezpieczeństwa wprowadzenia nowinek, wzywa się do unikania nawet spraw wątpliwych, które nie są jasno określone:

Przekazał Abu Abdullah al-Nu'man ibn Bashir: Słyszałem od Wysłannika Allaha: „Zaprawdę, to, co jest zgodne z prawem [*ḥalāl*], jest oczywiste, i to, co jest niezgodne z prawem [*ḥarām*], jest oczywiste, a pomiędzy tymi dwoma są sprawy wątpliwe [*muṣṭabihāt*], których wielu ludzi nie zna. Kto wystrzega się rzeczy wątpliwych, zachowuje swoją religię i honor nienaganne; a kto oddał się wątpliwym rzeczom, oddał się niezgodnym z prawem, jak pasterz, który wypasa swoje stado wokół terenu chronionego [*himā*], i wkrótce będzie je wypasał w nim. Zaiste, każdy król ma teren chroniony, a rzeczy, które Bóg ogłosił jako niezgodne z prawem, są Jego terenem chronionym. Otóż, w ciele znajduje się kawałek mięsa [*mudḡah*]; jeśli ono jest zdrowe, całe ciało jest zdrowe, a jeśli jest skażone [*fasadat*], całe ciało jest skażone, a to jest właśnie serce”²⁸.

Al-Bukhari, autor najważniejszego zbioru *hadisów*, umieścił ten tekst na początku książki mówiącej o sprawach dotyczących handlu, bo tu najczęściej ma się do czynienia ze sprawami, które nie będąc w pełni oczywistymi, mogą stać się powodem odejścia od prawa. Reguła jest jednak szersza i dotyczy tych wszystkich spraw, na których temat były podzielone opinie, do takich należała np. kwestia recytacji Sury Otwierającej, *al-Fātiḥa*, w modlitwach²⁹. Ogólnie mówiąc, oddaje się cześć Bogu, okazując mu pełne posłuszeństwo, nawet w najmniejszych rzeczach.

i *suḡūd* (prostracji) w modlitwach oraz siedem *ṭawāf* – okrążeń wokół Kaby. Sposób odbywania aktu, np. modlitwy, jest oparty na wzorcu pozostawionym przez Proroka. Również rodzaj zwierzęcia złożonego na ofiarę nie jest dowolny. Powinien to być zdrowy i dorosły osobnik ze zwierząt domowych, do których są zaliczane krowy, wielbłądy, kozy, owce i barany.

²⁷ Według tradycji muzułmańskiej werset ten został objawiony pod koniec życia Muhammada, w czasie pielgrzymki pożegnalnej, w dniu 'Arafāt (9. dzień ostatniego miesiąca, *ḏū (a)l-ḥiġġa*). Zob. *Tafsir Ibn Kathir* do Sury 5,3.

²⁸ Imam Nawawi 6.

²⁹ W sunnickim islamie formy etyczności zmieniają się w zależności od obowiązującej w danym rejonie szkoły prawnej (*fiqh*): hanafickiej, malikickiej, szafi'ickiej lub hanbalickiej. Mają one odmienne podejście do źródeł prawa, np. przyjmują różne *hadisy* jako autentyczne, w niejednakowym stopniu stosują analogię (*qiyās*) w prawie. Różnią się też w niektórych praktykach kultowych. Niemniej jednak zgadzają się w podstawowych zasadach i uznają się nawzajem.

Komentatorzy dostrzegają w ostatnim zdaniu wyżej cytowanego hadisu aluzję do adoracji Jedyne Boga, wynikającą z doktryny *tawhīd*. Ten kult odbywa się w sercu, bo tu dokonują się decyzje człowieka i okazuje się posłuszeństwo Bogu. Gdy serce jest mocne i zdrowe, czyli jest pełne wiary (*īmān*), poprowadzi człowieka do powstrzymywania się od uczynków zakazanych i niezalecanych³⁰. Serce zaś pełne miłości, chwały i bojaźni Bożej, powstrzymuje się nawet od rzeczy wątpliwych. Chore serce, które ma słabą wiarę, krążąc wokół rzeczy wątpliwych, powoli oddaje się rzeczom niezalecanym, by z kolei popełniać czyny zakazane, oraz zwlekać albo nawet zaprzeczać obowiązkowym. Wynika to ze stanu serca, dlatego trzeba dbać o nie, oczyszczać je, leczyć z chorób, takich jak chciwość, zazdrość i pycha, oraz wzmacniać wiarę i nią je ożywiać³¹.

Przestrzeganie poleceń w islamie odbywa się zatem na zasadzie posłuszeństwa, opierającego się na autorytecie Boga, który daje przykazania. Ma to prowadzić do pełnego pokoju³² i oczekiwania bez lęku na ostateczną nagrodę: „Tak! Ten, kto poddał całkowicie [*aslama*] swe oblicze Bogu i czyni dobro [*muhsin*], będzie miał nagrodę u swego Pana. I tacy nie doznają żadnego lęku ani też nie będą się smucić” (Sura 2,112).

IMAN

Hadis Gabriela wymienia jako drugi etap religii *īmān*, czyli wiarę³³. W przeciwieństwie do *islām*, termin ten wyraża wewnętrzny aspekt religii, polegający na uznaniu prawdziwości prawd objawionych i na przyłgnięciu do nich. Konkretnie chodzi o uznanie pięciu dogmatów wiary³⁴, zgodnie z tym, jak naucza Koran:

³⁰ W prawie islamskim czyn może być: *wāğib*, *farḍ* (obowiązkowy), *sunna*, *mandūb*, *muṣṭaḥabb* (dozwolony i zalecany), *mubāḥ* (obojętny religijnie), *makrūh* (niezalecany, potępiany), *ḥarām* (zakazany). Obowiązkowymi są filary islamu. Zalecany jest np. szacunek do starszych. Czyny obojętne, których przykładem jest wybór jedzenia spośród dozwolonego, można wykonywać lub nie. Niezalecane, np. rozwód, palenie papierosów, nie są grzeszne same w sobie, ale mogą podlegać karze w pewnych okolicznościach. Czyny zakazane, np. jedzenie zakazane, alkohol, pozamałżeńskie współżycie seksualne, są zarazem grzeszne, jak i podlegają karze.

³¹ Zob. J a m a l A h m e d B a d i. *Sharh Arba'een an Nawawī* komentarz do hadisu 6.

³² Arabski termin *islām* wyraża zarazem poddanie się, jak i pokój.

³³ Termin *īmān* oznacza „wiarę, przekonanie, pewność”. Zbudowany na tym samym rdzeniu *amān* znaczy „spokój, pewność, bezpieczeństwo”.

³⁴ Niekiedy dodaje się szósty dogmat, którym jest *al-qadar* – przeznaczenie.

Posłaniec i ludzie wierzący uwierzyli [*āmana*] w to, co im zostało zesłane od ich Pana. Wszyscy uwierzyli w Boga i w Jego aniołów, w Jego Księgi i w Jego posłańców. My nie czynimy różnicy między żadnym z Jego posłańców! Oni powiedzieli: „Usłyszeliśmy i posłuchaliśmy! Twoje przebaczenie! Panie nasz! Do Ciebie zmierza wędrowanie!” (Sura 2,285)

Wierzy się w to, co skryte (*ġayb*). Niemniej jednak aktowi wiary towarzyszy pełne przekonanie w sercu (*yaqīn*) w prawdziwość ukrytych rzeczy. Ta pewność pochodzi z autorytetu Boga objawiającego się poprzez Święte Księgi w ciągu całej historii ludzkości. W związku z tym nie powinno się tu mieć żadnych wątpliwości. To jest prosta droga (*hudā*) od Boga, która prowadzi do szczęśliwości (Sura 2,2-5). Etap *īmān* dotyka już sfery nadprzyrodzonej. W teologii muzułmańskiej poruszano temat relacji między wiarą i rozumem i uznano, że nie ma tu konfliktu, dlatego że obie mają to samo źródło w Bogu. Podkreśla się jednak, że wiara nie opiera się na dowodach racjonalnych, bo wierzy się bez widzenia (Sura 6,27-30). Wiara pochodzi od Boga (Sura 49,17) i to On otwiera na nią serce (Sura 6,125; 39,22). Ponadto wiara stworzeń jest uczestnictwem w niestworzonej wierze Boga, dlatego że On jest wierny w najwyższym stopniu (*al-mu'min* – Sura 59,23). Bóg jest wierny w tym sensie, że to On jest źródłem pewności w sercach wiernych, w których świadczy o swojej Jedyności. Nie jest to tylko czyste uznanie objawionej prawdy, ale przede wszystkim zaświadczenie, że uznaje się Boga za najwyższy autorytet, który objawia prawdę i staje się najwyższym gwarantem prawdziwości³⁵. Słowo Boga stanowi więc kryterium prawdy, nie wątpi się w jego autentyczność i ono potwierdza też poprzednie objawienia. Stąd wynika definicja islamu jako poddanie się woli Boga i Jego przykazaniom³⁶.

To rozróżnienie zewnętrznego i wewnętrznego elementu w wyznaniu wiary pojawiło się już we wczesnym islamie³⁷. Podkreślano wtedy, że pierwszą rzeczą w religii jest wypowiedzenie słowem (*qawl*) formuły *šahāda*, która jest warunkiem koniecznym do wyznania wiary. Powinno mu jednak towarzyszyć słowo serca, rzeczywistość wewnętrzna, zwana *tašdīq*, czyli wewnętrzne przekonanie i osąd o prawdomówności³⁸, który jest zasadniczą częścią wiary. Uczynki zaś wykonane w oparciu o filary islamu (modlitwa, jałmużna itd.) są

³⁵ Zob. Th. Samama. *La vertu de religion dans l'islam*. Jérusalem: Franciscan Printing Press 1978 s. 55.

³⁶ Tamże s. 68-69.

³⁷ Jest ono obecne wyraźnie w czasów Ibn Ĥazm al-Andalūsī z Kordoby (994-1064).

³⁸ Zob. Sura 39,33-34: „A każdy, kto przyszedł z samą prawdą [*sidq*] i uznał ją za prawdę [*šaddaqa*] ... – tacy są bogobojni [*muttaqūn*]. Oni otrzymają u swego Pana to, co zechcą. To jest zapłata dla czyniących dobro [*muḥsinīn*]!”.

jej dopełnieniem, dlatego że nagroda wieczna będzie tylko dla tych, którzy uwierzyli (*āmanū*) i czynili dobre dzieła (*‘amilū ṣāliḥāt* – Sura 95,6)³⁹. W tym kierunku pójdzie teologia islamu: wiara nie jest tylko intelektualnym czy słownym uznaniem pewnych prawd, ale angażuje ona serce, język i inne członki ciała człowieka⁴⁰. Chodzi nie tyle o wyjaśnienie prawd wiary, ile o szczere przyłgnięcie do tego, co uważa się za Słowo Boga⁴¹.

Sprawa relacji między uczynkami a wiarą była tematem wielu dyskusji. Pojawiały się różne opinie, w zależności od szkoły teologicznej czy prawnej⁴². Ogólnie mówiąc, aspekt zewnętrzny religii (*islām*) i wewnętrzny (*īmān*) były ze sobą zawsze związane. Kto deklaruje się jako muzułmanin tylko na zewnątrz i nie ma wewnętrznej wiary, jest nazywany obłudnikiem (*munāfiq*). Jego deklaracja o posłuszeństwie Posłańcowi Boga jest kłamstwem (Sura 63,1-3). Koran zarzuca Beduinom nieścisłość w wyrażaniu się, gdy twierdzą, że uwierzyli (*āmannā*). W rzeczywistości tylko poddali się (*aslamnā*), co oznacza, że znajdują się dopiero na pierwszym etapie religii. Do następnego przejdą, gdy wiara wejdzie w ich serca. To szczere posłuszeństwo Bogu i Posłańcowi sprawi jednak, że zostanie zachowana wartość ich uczynków (Sura 49,14). Kto zaś nie ma wewnętrznej wiary, tego dobre czyny tracą wartość, dlatego że „ktokolwiek odrzuca wiarę (*īmān*), to jego działanie jest daremne [*ḥabīṭa ‘amalu-hu*] i on w życiu ostatecznym znajdzie się wśród tych, którzy ponieśli stratę” (Sura 5,5)⁴³. W praktyce, dla osiągnięcia doskonałej wiary, zaleca się praktykowanie gałęzi wiary, czyli cnót, które powinny towarzyszyć wierze, a które zostały zebrane w oparciu o Koran i hadisy⁴⁴:

³⁹ Por. Sura 43,68-69: „O słudzy [*‘ibād*] moi! Nie obawiajcie się tego Dnia i nie bądźcie smutni! Wy, którzy uwierzyliście [*āmanū*] w Nasze znaki i poddali się całkowicie [*muslimīn*]!”

⁴⁰ W islamie w *īmān* rozróżnia się słowa (*qawl*) i uczynki (*‘amal*). Słowa mogą być wymówione sercem (wiara w Jedyne Boga i Jego Wysłannika) albo językiem (wyznanie wiary). Uczynki mogą być wykonywane sercem, językiem i innymi członkami ciała. Do uczynków serca należą np. *taqwā* (pobożność), *iḥlās* (szczerłość), *niyyah* (intencja), *ḥubb* (miłość), *ṭā‘ah* (posłuszeństwo), *tawakkul* (zaufanie) itd. Uczynkami języka są recytacja Koranu, *Sunni* i nauczanie *Szariatu*. Aktami innych członków są np. modlitwa, post, jałmużna, dżihad, dobre uczynki, powstrzymanie niesprawiedliwości itd. Zob. M o h a m m a d R a z i. *Reality of Iman*.

⁴¹ Zob. S a m a m a. *La vertu de religion dans l’islam* s. 59-62.

⁴² Zob. D a n e c k i. *Podstawowe wiadomości o islamie* s. 151-254; S a m a m a. *La vertu de religion dans l’islam* s. 58-59; M o h a m m a d R a z i. *Reality of Iman*.

⁴³ Zob. Sura 7,147: „A działania tych, którzy za kłamstwo uznali Nasze znaki i spotkanie z życiem ostatecznym – są daremne. Czyż oni otrzymają zapłatę za coś innego niż za to, co czynili?”; Sura 47,33: „O wy, którzy wierzycie! Słuchajcie Boga i słuchajcie Posłańca! Nie czyńcie daremnymi waszych uczynków!”

⁴⁴ Zob. Imam Ashraf Ali al-Tahanawi. *The 77 Branches of Faith*. http://qa.sunnipath.com/issue_view.asp?HD=7&ID=103&CATE=24 [dostęp: 10.07.2012]. Autor wyróżnia trzydzie-

Przekazał Abu Huraira, że Wysłannik Allaha powiedział: „Wiara ma ponad siedemdziesiąt gałęzi [*šū‘ba*] lub ponad sześćdziesiąt, najwspanialszym [*afḍal*] z nich jest powiedzenie: nie ma boga prócz Allaha, a najniższym [*adnā*] jest usunięcie przeszkód z drogi [*adā*]; także skromność [*ḥayā’* – wstydlivość, nieśmiałość] jest gałęzią wiary”⁴⁵.

Praktyka tych cnót doprowadza do osiągnięcia ostatniego stopnia doskonałości w religii – *iḥsān*.

IHSAN

Trzecim etapem religii wymienionym w *Hadisie Gabriela* jest *iḥsān*, czyli doskonałość, dobroczynność⁴⁶. Ten wymiar religii jest opisany tylko stwierdzeniem, że jest to „czczenie Allaha tak, jakbyś Go widział, a chociaż go nie widzisz, On widzi ciebie”. Tradycja postrzega w tym określeniu uzewewnętrznienie w doskonałym działaniu wewnętrznej wiary. Osoba, która osiągnęła ten stan, czyli *muḥsin*, postępuje we wszystkim w doskonały sposób, dlatego że zachowuje stałą świadomość o obecności Boga, tak jakby Go widziała. Stworzenie nie może widzieć w tym życiu niematerialnego Boga. On natomiast jest wszechobecny w swoim stworzeniu. W tym sensie Koran poucza, że Bóg, jako stwórca niebios i ziemi, wie, co je przenika, jest z ludźmi, gdziekolwiek są, widzi jasno, co czynią (Sura 57,4), oraz pilnie wszystko obserwuje (Sura 89,14). Będąc świadomi tej prawdy, ludzie dochodzą do najwyższego etapu w religii zwanego *iḥsān*, który wyraża się w doskonałym kulcie, zwłaszcza w modlitwie, w wierze oraz w miłości i dobroczynności okazanej innym ludziom. Doskonałość zatem realizuje się na trzech poziomach życia człowieka: w jego życiu osobistym, społecznym i w jego relacji z Bogiem. Podkreśla to następujący tekst z Koranu:

ści cnót związanych z sercem (np. ufać miłosierdziu Boga, być skromnym, cierpliwym, wdzięcznym za okazaną dobroć, nie zazdrościć), siedem dotyczących języka (np. zdobywać i przekazywać wiedzę, unikać obmowy) i czterdzieści związanych z ciałem (wypełniać złożone śluby, zakrywać określone przez prawo części ciała, przestrzegać praw podwładnych, dostrzegać potrzeby bliźnich, być sprawiedliwym).

⁴⁵ Muslim 1,56 (ar. 2,14,162: <http://www.alazhr.com/books2/books.jsp> [dostęp: 10.07.2012]).

⁴⁶ Czasownik *ḥasuna* oznacza „być pięknym, miłym, dobrym, właściwym, odpowiednim”. *Iḥsān* jest rzeczownikiem odsłownym czwartego tematu pochodnego i oznacza „postępować słusznie, dobrze”. Słowo to może oznaczać dobroczynność, wykonywanie dobrych czynów, jałmużnę. Zob. H. Wehr. *A Dictionary of Modern Written Arabic*. Ed. J.M. Cowan. Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1980.

Nie jest pobożnością [*birr*; prawość, sprawiedliwość, dobroć], że zwracacie twarze ku wschodowi i ku zachodowi. Lecz prawdziwie pobożny jest: kto wierzy w Boga i w Dzień Ostatni; w aniołów, w Księgę i w proroków; i ten, kto rozdaje majątek – mimo umiłowania go – bliskim krewnym, sierotom i biedakom, podróżnemu i żebrzącym, i na wykup niewolników; i ten, kto odprawia modlitwę; i ten, kto daje jałmużnę; i ci, którzy wypełniają swoje zobowiązania, kiedy się zobowiązali; i ci, którzy są cierpliwi [*ṣābirīn*] w nieszczęściu i przeciwności, i w czasie niebezpieczeństwa⁴⁷; oto ci, którzy są szczerzy w wierze [*ṣadaqū*]. Oni są prawdziwie bogobojni [*muttaqūn*]! (Sura 2,177)

Cytowany tekst wiąże ze sobą praktyki kultu, nieugiętą wiarę i doskonałość w czynieniu dobra. Doskonała wiara zatem nie jest czymś zamkniętym w sobie, ale powinna uzewnętrznić się. Najlepiej wyznaje religię (*aḥsanu dīn-an*) ten, kto poddał (*aslama*) swoje oblicze Bogu, czyniąc przy tym dobro (*muḥsin*). Jest to postawa prawdziwego *hanifa*, reprezentowanego szczególnie przez Abrahama, który stał się przyjacielem Boga (Sura 4,125). Taka osoba zasługuje bowiem na miłość Boga, dlatego że Bóg miłuje (*yuḥibbu*) czyniących dobro (*al-muḥsinīn* – Sura 2,195).

Iḥsān oznacza więc oddawanie czci Bogu z przekonaniem, że stoi się przed Nim i że niczego nie można przed nim ukryć. To prowadzi do stałej świadomości o Bogu, do miłowania Go i oczyszcza akty kultu (*‘ibādah*). To też zachęca do czuwania nad swoimi słowami i czynami, wzywa do modlitwy (Sura 51,17-19) i duchowego wysiłku na drodze Boga (Sura 3,146-148), do przebaczenia innym (Sura 3,134) i słuchania Koranu (Sura 5,83-85). Jak poucza *Sunna*, doskonałość należy okazywać w każdej dziedzinie życia doczesnego:

Przekazał Abu Ya’la Shaddad ibn Aus, że Wyśłannik Allaha powiedział: „Zaprawdę, Bóg nakazał doskonałość [*iḥsān*] we wszystkim. Więc, kiedy zabijacie [*qatal-tum*], zabijajcie w należyty sposób [*fa-aḥsinu al-qitla*]; kiedy dokonujecie uboju na ofiarę [*dabaḥ-tum*]⁴⁸, czyńcie to w należyty sposób [*fa-aḥsinu al-ḍibḥa*]; każdy z was powinien naostrzyć nóż, tak by przyniósł ulgę ubijanemu zwierzęciu [*wal-yuriḥ ḍabiḥatahu*]⁴⁹.

Cytowany hadis daje jako przykład powszechne czynności z życia ówczesnych muzułmanów: walkę i ich ciągłe obcowanie ze zwierzętami. Islam

⁴⁷ Jest to cecha charakteryzująca cnotę *tawakkul*, czyli pełnego zaufania Bogu.

⁴⁸ W przykładzie chodzi o ofiary składane z okazji wielkiego święta, *‘īd al-aḍḥā*, na zakończenie pielgrzymki *ḥaġġ* do Mekki. Wyraża ona posłuszeństwo Abrahama i jego gotowość do złożenia w ofierze Bogu swego syna Izmaela.

⁴⁹ Iman Nawawi 17.

istotnie nakazywał prowadzenie humanitarnej wojny, nie pozwalał na zabijanie starców, dzieci, kobiet i cywilów oraz nakazywał dobre traktowanie niewolników. Podobne postępowanie było zalecane w stosunku do zwierząt: nie wolno było sprawiać im cierpienia w czasie zabijania. Przez *iḥsān* więc człowiek staje się odpowiedzialną osobą, która doszła do doskonałości we wszelkim swoim działaniu, cechuje się szczerością (*iḥlās*), dokładnością i poprawnością⁵⁰.

Iḥsān jest też próbą dla człowieka w czasie jego pobytu na ziemi. Bóg bowiem nakazuje (*ya'muru*)⁵¹ czynienie dobra we wszystkim: sprawiedliwość (*'adl*), dobroczynność (*iḥsān*) i szcudrośliwość (*īṭā'*); zabrania natomiast tego, co bezecne, naganne i występne (Sura 16,90). Bóg zachęca ponadto do jak najlepszego wykonania tych dzieł. Pobyt na tym świecie jest bowiem czasem próby, w którym człowiek poprzez doświadczenia powinien dojść do doskonałości w działaniu:

Błogosławiony niech będzie Ten, w którego rękę jest królestwo – On jest nad każdą rzeczą wszechwładny! – który stworzył śmierć i życie, aby was doświadczyć [*li-yabluwa-kum*], aby wiedzieć, który z was jest lepszy w działaniu [*aḥsanu 'mal-an*] – On jest Potężny, Przebaczący! (Sura 67,1-2)

Ostatni tekst koraniczny używa superlatywu (*aḥsanu 'amal-an*) i przez to stanowi zachętą do konkurencji w czynieniu dobra wobec innych. Nakaz ten jednak nie został dany po to, by porównywać się z innymi, ale by wypróbować człowieka w jego działaniu. Doskonałość polega nie na szukaniu w działaniu własnego interesu czy sławy u innych, ale na przypodobaniu się Bogu, który na końcu osądzi sposób działania każdego stworzenia. Dla tych, którzy sprawdzą się w próbie, obiecana jest Boża nagroda. Już w życiu doczesnym Bóg udziela sercu osoby będącej *muḥsin* szczególnej wiedzy, która pozwala na rozróżnienie tego, co jest zgodne z prawem (dobro), od tego, co jest z nim niezgodne (zło), oraz na rozdzielenie prawdy od fałszu. Jako przykład Koran podaje Józefa, syna Jakuba, który poprzez doświadczenia (Sura 12,23) doszedł do dojrzałości w czynieniu dobra (*al-muḥsin*), przez co otrzymał w nagrodę od Boga mądrość i wiedzę (*ḥukm-an wa-'ilm-an* – Sura 12,22). Józef jest też przykładem na to, że prawdziwy *iḥsān* nie jest stanem, który można osiągnąć własnymi siłami, ale do niego prowadzi Bóg, udzielając człowiekowi mądrości niezbędnej do właściwego postępowania w tym życiu.

⁵⁰ Zob. Jamāl Ahmed Badi. *Sharḥ Arba'een an Nawawī* komentarz do hadisu 17. Na temat zależności wiary i uczynków oraz stopni w *īmān* zob. Moḥammad Razi. *Reality of Iman*.

⁵¹ W klasyfikacji prawnej jest to *wāḡib*.

Trzeci etap wymieniony w *Hadisie Gabriela* stał się bazą dla sufizmu, który w islamie reprezentuje nurt mistyczny. *Sufi* zwrócili uwagę na to, że w krótkim opisie etapu *iḥsān* można wyróżnić dwie części: pierwsza, uważana za ważniejszą, nazywa się *muṣāhada*⁵² i poleca oddawanie czci Bogu, tak jakby się Go widziało. Jest to świadectwo, jakie *sufi* daje na ostatnim etapie swej duchowej drogi. Świadczy on wtedy o prawdzie, czyli o Jedynym Bogu jako ostatecznej rzeczywistości (*haqq*). Druga część zaś, zwana *murāqaba*, zwraca uwagę na oddawanie czci Bogu ze świadomością, że On nas widzi. Słowo *murāqaba* znaczy „czuwać nad, pilnować”, a dla *sufich* oznacza to medytację, dzięki której osoba czuwa nad ukształtowaniem duchowego serca, nabywa wiedzy o sobie, o swoim otoczeniu, a także o Stworzycielu⁵³. Medytacja w ten sposób staje się drogą i środkiem, która prowadzi do mistycznego poznania Boga. W praktyce wyraża się w oddawaniu czci Bogu poprzez obserwowanie efektów imion i atrybutów Boga w stworzonych rzeczach⁵⁴. Nie jest to jeszcze bezpośrednio widzenie Boga, ale taka praktyka prowadzi do utrzymania stałej świadomości o Bogu, który stale obserwuje stworzenie⁵⁵.

W *Hadisie Gabriela* *iḥsān* stanowi ostatni i najdoskonalszy etap religii (*dīn*). *Sufi* twierdzą, że to jest ich domena. Pierwszych dwóch etapów, *islām* i *īmān*, można się nauczyć od *ulemów*, czyli uczonych, którzy studiowali Koran i *Sunnę*. *Iḥsān* zaś jest dziedziną należącą do wielkich *sufich*, którzy otrzymują wiedzę od ich Pana (*‘ulemā’ billāh*, *‘ārīf*). Pod kierownictwem przewodników (*muršid*, *ṣayḥ*) serca uczniów zostają oczyszczone, osiągają stan *fanā’* (zatopienia, unicestwienia) i otrzymują wiedzę wlaną przez Pana⁵⁶.

⁵² Czasownik *ṣahida* oznacza „świadczyć” na podstawie tego, co zobaczyło się własnymi oczami. *Muṣāhada* jest rzeczownikiem odsłownym trzeciego tematu pochodnego, który również zakłada widzenie własnymi oczami i świadczenie.

⁵³ Zob. *Muraqaba*. <http://en.wikipedia.org/wiki/Muraqaba> [dostęp: 12.07.2012].

⁵⁴ W islamie Bóg jest określany w kategoriach absolutnej transcendencji w stosunku do świata stworzonego, niemniej jednak Koran wspomina o najpiękniejszych imionach Boga (Sura 7,180; 17,110) określających Jego Boskie cechy, atrybuty (np. Miłosierny, Święty, Potężny, Utrzymujący, Żyjący, Jeden, Jawny, Ukryty). Tradycyjna lista, zawierająca 99 imion Boga, została opracowana przez al-Walīda ibn Muslim (zm. 810). *Sunna* (Muslim 35,6475) zachęca do ich recytacji i tłumaczy ich liczbę jedynością Boga (99 i 1 są liczbami nieparzystymi). Modlitwa polegająca na wymienianiu imion Boga, która nosi nazwę *dikr*, stała się istotnym elementem mistycznej drogi u *sufich*. Zob. D a n e c k i. *Podstawowe wiadomości o islamie* s. 106-107, 583-586. Szerzej na temat imion Boga zob. D. G i m a r e t. *Les noms divins en Islam*. Paris: Les Éditions du Cerf 1988.

⁵⁵ Zob. I b n D a q i q a l - ‘ i d. *Imām an-Nawawī’s 40 Hadīth Explanation*.

⁵⁶ Zob. S a l i m N o o r i. *Ihsan – the art of the Sufis*. <http://www.sufism.in/sufism/ihsan.html> [dostęp: 15.07.2012].

Hadis Gabriela kończy się pytaniem o czas nadejścia *Godziny*, które nie otrzymało jednoznacznej odpowiedzi. Niemniej jednak wzmianka o czasach ostatecznych przypomina, że w Raju czeka prawdziwa nagroda dla doskonałych i czyniących dobro, zgodnie z tym, jak poucza Koran:

A tym, którzy się boją Boga [*ittaqaw*], powiedzą: „Co to zesłał wasz Pan?” – oni powiedzą: Dobro [*hayr*]!” Tych, którzy czynią dobro na tym świecie [*ihsanū*], czeka dobro [*ḥasanah*]! A siedziba życia ostatecznego jest lepsza. Jakże przyjemna jest siedziba bogobojnych [*al-muttaqīn*]! (Sura 16,30)

Największą nagrodą będzie ostatecznie wieczne oglądanie oblicza Boga, to czego się pragnęło na trzecim etapie, praktykując *ihsān*, mimo że tutaj, na ziemi nie było to w pełni możliwe:

Tych, którzy czynili dobro [*aḥsanū*], czeka piękna nagroda i jeszcze coś więcej [*wa-ziyādah*; oglądanie oblicza Boga]⁵⁷. I nie pokryje ich twarzy pył ani poniżenie. Oni będą mieszkańcami Ogrodu, gdzie przebywać będą na wieki. (Sura 10,26)

Podsumowując, *islām*, *īmān* i *ihsān* stanowią trzy kolejne etapy muzułmańskiej drogi do doskonałości. Dla prawdziwego muzułmanina reprezentują one doskonałe połączenie wymiaru zewnętrznego i wewnętrznego religii w działaniu i czynieniu dobra. Życie ziemskie i czyny człowieka są próbą na tym świecie dla ukazania najlepszych spośród ludzi, a także drogą, która doprowadza człowieka, dzięki miłosierdziu Boga, do oglądania Jego oblicza. Ta próba pokazuje, że religia człowieka może być fałszywa – wtedy staje się on obłudnikiem (*munāfiq*). Można też zatrzymać się tylko na pierwszym etapie, czyli być wykonawcą kultu (*muslim*), bez wiary. Wierny (*mu'min*) będący na drugim etapie łączy ze sobą czyny i wiarę. Nie każdy też *mu'min* staje się doskonałym w czynieniu dobra (*muḥsin*). Nakazem Boga danym człowiekowi jest jednak, by czynić dobro, być w pełni sprawiedliwym i doskonałym⁵⁸.

⁵⁷ Zob. *Tafsīr ibn Kaṭīr* do Sury 10,26, który wymienia imiona wczesnych przedstawicieli tradycji muzułmańskiej rozumiejących termin *ziyādah* w sensie widzenia oblicza Boga. Zaznacza się jednak, że nie pochodzi to z zasług płynących z dobrych czynów, ale z łaski i miłosierdzia Boga. O oglądaniu oblicza Boga mówi też *Tafsīr al-Ġalālayn* (<http://www.altafsir.com> [dostęp: 15.07.2012]).

⁵⁸ Istnieje nawet powiedzenie, że „muzułmanie (*muslimūn*) są obcy dla niewierzących; wierzący (*mu'minūn*) są obcy dla muzułmanów, a doskonali (*muḥsinūn*) są obcy dla wierzących” (zob. Jamāl Ahmed Bādī. *Sharḥ Arba'een an Nawawī* komentarz do hadisu 2).

BIBLIOGRAFIA

- Abdullah Yūsuf 'Alī: The Meaning of the Holy Qur'ān. Beltsville, MD: Amana Publications 2008.
- Ashraf Ali al-Tahanawi (Imam): The 77 Branches of Faith. http://qa.sunnipath.com/issue_view.asp?HD=7&ID=103&CATE=24 [dostęp: 10.07.2012].
- Danecki J., Kozłowska J.: Słownik arabsko-polski. Wyd. III. Warszawa: Wiedza Powszechna 2007.
- Danecki J.: Podstawowe wiadomości o islamie. Wyd. II. Warszawa: Dialog 2007.
- Gimaret D.: Les noms divins en Islam. Paris: Les Éditions du Cerf 1988.
- Ibn Daqīq al-'īd: Imām an-Nawawī's 40 Hadīth Explanation. <http://abdurrahman.org/sunnah/nawawi40explanation.html> [dostęp: 5.07.2012].
- Jamal Ahmed Badi: Sharh Arba'een an Nawawī. Commentary of forty Hadiths of an Nawawī. <http://www.archive.org/details/FortyHadiths> (tekst arabski, tłum. angielskie, komentarz) [dostęp: 5.07.2012].
- Koran. Przeł. J. Bielawski. Warszawa: PIW 1986 (<http://koran.apologetyka.com/czytaj> [dostęp: 1.07.2012]).
- Lane E.W.: An Arabic-English Lexicon. Vol. 1-8. Beirut: Librairie du Liban 1968 (<http://www.tyndalearchive.com/TABS/Lane/index.htm> [dostęp: 1.07.2012]).
- Mohamed Baianonie (Imam): Ibadah in Islam. http://www.islam1.org/khutub/Ibadah_in_Islam.htm [dostęp: 7.07.2012].
- Mohammad Razi. Reality of Iman. <http://www.learndeen.com/jm/deen-islam/aqeeda-a-tawheed/36/186-reality-of-iman.html> [dostęp: 5.07.2012].
- Mohamed Fadel: Ibn Rajab's Commentary on Imam Nawawī's Forty Hadith. Hadith #1 "Actions are but by intentions". http://www.sunnah.org/ibadaat/alamal_bilniyyat.htm [dostęp: 7.07.2012].
- Muraqaba. <http://en.wikipedia.org/wiki/Muraqaba> [dostęp: 12.07.2012].
- Omar Hasan Kasule Sr.: Change of Fitra. <http://omarkasule-03.tripod.com/id702.html> [dostęp: 3.07.2012].
- Salim Noori: Ihsan – the art of the Sufis. <http://www.sufism.in/sufism/ihsan.html> [dostęp: 15.07.2012].
- Samama Th.: La vertu de religion dans l'islam. Jérusalem: Franciscan Printing Press 1978.
- Tafsīr al-Ġalālayn. <http://www.altafsir.com> [dostęp: 15.07.2012].
- Tafsīr ibn Kaṭīr. <http://www.qtafsir.com> [dostęp: 3.07.2012].
- The Hadith Library (ang.). <http://ahadith.co.uk> (tekst arabski: <http://www.alazhr.com/books2/books.jsp>) [dostęp: 1.07.2012].
- Wehr H.: A Dictionary of Modern Written Arabic. Edited by J.M. Cowan. Wiesbaden: Otto Harrassowitz 1980.

PERFECTION IN THE TRADITIONAL ISLAMIC ETHICS

Summary

Islam is defined as submission to the will of God. The believer should demonstrate his obedience by worshiping the One God and accomplishing His commands, following the right path, revealed to him through the Messenger Muhammad. This path is expressed in the five pillars of Islam: profession of faith in One God, prayer, alms, fasting and pilgrimage. It is the first step (*islam*) in religion, based on the principle of doing good and avoiding evil. The next step is the faith (*iman*) in the revealed articles of belief and culminates in a complete trust in God. In the

third stage (*ihsan*) the believer stays in adoration before God and in His presence. He has also the awareness that his inability to see God does not mean that God does not see him. It is perfection, expressed in worship and charity and linking the internal and external dimension of religion in action and doing good. A perfect life on earth and good deeds of man are the way that leads, through the mercy of God, to the contemplation of His face.

Summarised by Krzysztof Modras OP

Słowa kluczowe: doskonałość, etyka, islam, kult, mistyka, muzułmanie, religia, uczynki, wiara.

Key words: deeds, ethics, faith, Islam, Muslims, mysticism, perfection, religion, worship.